Funcția „imperială” a limbii române

Petre GURAN*

Keywords: *vernacular/official language*; *Roman idea*; *Moldavia*; *Wallachia*; *state-building*

„Ideea imperială românească” este o dezbatere istoriografică centenară, cu origini în metaforele sclipitoare ale lui Nicolae Iorga[1], avându-i drept protagoniști în formularea cea mai îndrăzneață a conceptului pe Dumitru Năstase (*Ideea imperială în Ţările Române. Geneza şi evoluţia ei în raport cu vechea artă românească*; *L'idée impériale dans les Pays Roumains et le 'Crypto-Empire chrétien'*) (Năstase 1972, Năstase 1981) și pe Petre Ș. Năsturel (*Considérations sur l'idée impériale chez les Roumains*) (Năsturel 1973: 395–413), apoi într-o analiza mai nuanțată, care atribuie mediului politic românesc idei autocratice răsărind în cele din urmă la Moscova, pe Matei Cazacu (Cazacu 1983: 7–41). Totuși, în lipsa unor dovezi irefutabile sau a unui text ideologic, distanța dintre idealuri sau aspirații sugerate retoric sau prin simboluri heraldice și realități politice necesita o ajustare conceptuală pe care a operat-o Andrei Pippidi prin formula „vicariat imperial” (Pippidi 1983: 100). În cea mai recentă generație istoriografică tema a fost reluată sub diferite aspecte, confirmând tezele Năstase-Năsturel, de Dan Mureșan (Mureşan 2011: 705–755), iar sub aspect critic de Radu Păun (Păun 2013: 141–160). Punctul de plecare al conceptului istoriografic este o interogație, o mirare, poate chiar o aspirație a ideii naționale la început de secol, exprimată prin vocea lui Nicolae Iorga, privitoare la rolul țărilor române în fenomenul denumit *translatio imperii* în secolul Bizanțului muribund. Istoriografia internațională a căutat în legăturile Rusiei cu Bizanțul originea ideii politice a celei de a Treia Rome, fără însă a distinge între ecoul târziu (secolele XVIII–XIX) și artificial al acestei formule și realitățile secolelor XV–XVI (Guran 2013: 219–239). Dar dacă marele cnezat al Moscovei, un stat comparabil cu Moldova lui Ștefan cel Mare ca dimensiuni și putere politică în secolul al XV-lea, putea aspira, în ochii istoricilor moderni, la succesiunea

* Institutul de Studii Sud-Est Europene, București, România (petreguran@yahoo.fr).

[1] Regăsim la Nicolae Iorga caracterizări precum Ștefan cel Mare este „puternicul împărat al românimii”, în prefața la Iorga 1904/1966: 8; Vasile Lupu se comportă ca un succesor al împăraților bizantini în tutelarea patriarhiei ecumenice și a celor orientale, aspect discutat în *Basile Lupu comme successeur des empereurs d'Orient dans la tutelle de l'Eglise orthodox*, Iorga 1913a, sau *La survivance byzantine dans les pays roumains*, Iorga 1914a. Vezi și *Le Mont Athos et les Pays roumains*; *Fondations des princes roumains en Orient*; *Fondations des princes roumains en Epire; Morée, à Constantinople, dans les îles et sur la côte d'Asie mineur*, Iorga 1914b și Iorga 1914c, idei reluate în capitolul intitulat *L'impérialisme byzantin par les princes roumains*, din Iorga 1935/1992: 130–158.

BDD-A31857 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:59:01 UTC)

Bizanțului, de ce nu ar fi făcut-o și Moldova sau Țara românească? Și Bulgaria, și Serbia s-au construit în oglinda Bizanțului, toate elementele existau pentru a extinde precedentul balcanic și la nord de Dunăre. În plus, secolul al XV-lea înregistrează îndrăznețele acțiuni militare antiotomane ale lui Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare, chiar dacă se închide cu cele două țări românești plătind tribut sultanului. Acest context geopolitic nu exclude preluarea unei pretenții oricât de vagi de a duce mai departe Bizanțul. „Ideea imperială" la români s-a confruntat însă cu imaginarul istoriografic romantic al unei modestii istorice a domnilor români, înnobilată poetic de versurile eminesciene descriindu-l pe domnitorul Mircea, denumit cel Bătrân abia în analele secolului al XVI-lea pentru a-l distinge de mai recentul domnitor cu același nume, drept „un bătrân atât de simplu, după vorbă, după port", care-și apără „sărăcia și nevoile și neamul". Istoriografii „ideii imperiale românești", chiar și atunci când dosarul indiciilor simbolice și retorice a devenit mai bogat și analizat cu mai mare precizie (Păun, Popescu-Mihuţ 2008: 271–295), nu au răspuns însă la întrebarea: ce înseamnă a fi împărat în viziune românească? La această întrebare am încercat să răspund eu într-o serie de studii în care arătam că Bizanțul târziu nu a mai transmis o idee imperială, ci una ecleziastică, întrucât ideea imperială cedase ea însăși terenul fie unei idei de Biserică universală, fie unei idei naționale grecești. Terminologia imperială din faza slavonismului în Moldova și Ungrovlahia nu semnifica o distincție între o monarhie națională și una universală. Utilizarea cuvântului *țar* în cronicile slavo-române s-a estompat politic, fiindcă termenul a devenit sinonim cu monarhie fără a distinge între un nivel imperial și un nivel regal al acesteia, așa cum ajunsese s-o facă Occidentul (Guran 2012: 93–122). Cu toate acestea, cronicile noastre medievale se înscriau în cronografii universale, în care Imperiul roman și varianta sa grecească, pe care o numim astăzi bizantină, se aflau în miezul desfășurării timpului istoric. Acest imperiu, care purta chiar pe grecește numele de *putere a romanilor* sau *Romania*, este fundalul pe care se scria istoria mântuirii. În pofida faptului că statul romanilor cu capitala la Constantinopol a fost cucerit de otomani, ideea romană a supraviețuit în Patriarhia ecumenică, iar grecii din perioada turcocrației au continuat să se numească romani. Această putere a ideii romane de a inspira construcții politice s-a regăsit și în Occident. La această răscruce de idei politice s-a afirmat și ideea politică românească cu ajutorul celui mai puternic vehicul: romanitatea limbii.

În 1940, Gheorghe Brătianu publica un răspuns la capitolul involuntar provocator al istoricului francez Ferdinand Lot din marea sa sinteza *Les invasions barbares et le peuplement d'Europe*, preluând titlul capitolului respectiv „O enigmă și un miracol istoric: poporul român" pentru propria-i publicație. Broșura ingenioasă a marelui istoric român a îndreptat dezbaterea istoriografică privitoare la etnogeneza românească către miza geopolitică anticipată în confruntarea cu istoriografiile naționaliste ale vecinilor care îi trimiteau succesiv pe români înspre alte orizonturi geografice, reale sau imaginare: comunitățile romanizaților dăinuind peste secole exact pe meleagurile României erau mărturia vie a avanposturilor civilizației europene. Barbarii veneau dinspre miazănoapte și răsărit. Această viziune istoriografico-politică dădea tot interesul dezbaterii despre autohtonia românilor pe întreg arealul balcano-carpatic. Dar urmau întrebările care ne preocupă până azi: care sunt cauzele surprinzătoarei unități lingvistice pe un spațiu atât de vast? Cum se

BDD-A31857 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:59:01 UTC)

explică admirabila coincidență a istoriei ca la peste un mileniu după înfrângerea Imperiului roman în Peninsula balcanică (prăbușirea *limes*-ului dunărean în 602) în această regiune să răsară încă o dată o *Romanie*? Descoperirea romanității sud-est europene (sudul și nordul Dunării deopotrivă) de către istoriografii bizantini, apoi de către erudiții Renașterii, deschidea o dezbatere aprigă nu numai asupra realității acestei populații, ci și asupra statutului ei social și politic (Armbruster 1993, Papacostea 1988)[2]. Începând cu Kekaumenos romanitatea lingvistico-etnică a vlahilor a fost privită cu lupa deformantă a unei romanități politice, cea grecofonă în cazul acesta, *rhomaiosyne*, și prin contrast cu aceasta din urmă aruncată în zona unei umanități decăzute, barbarizate. A fi roman însemna pentru Kekaumenos civilizația urbană și cosmopolită, care se regăsea în puținele orașe ale Imperiului și cu precădere la Constantinopol (FDHR III 1975: 38–42, Djuvara 1991: 23–66; Tanașoca 2003: 52).

Statele medievale europene, răsărite din ruinele Imperiului roman antic imediat după refluxul imperiilor stepei, s-au construit pe memoria politică a Imperiului. Roma s-a reinventat în primul rând la Constantinopol atât de bine încât după un mileniu o populație preponderent anatoliană, de cultură elenistică, să poarte încă numele de *roman* și să transforme ideea de romanitate în denumirea unei identități politice, ulterior și religioase cu accente etno-lingvistice (Kaldellis 2019). Este vorba de numele cu care se identificau bizantinii: *rhomaioi*. Și la Aachen s-a reinventat Roma, dând naștere unui Imperiu roman de națiune germană (Folz 1953), iar mai târziu sub forme republicane sau monarhice, regăsim ideea romană în spatele întregii reflecții politice a modernității de la Dante, trecând prin Machiavelli până la Montesquieu și ideea imperială napoleoniană. În estul Europei funcția politică a Romei trece de la bizantini la slavi sub forma pretenției unei succesiuni sau continuități imperiale în raport cu Constantinopolul, fie că vorbim de ocurențele efemere și fragile politic de la Tărnovo sau din țaratul sârbo-grecului Ștefan Dušan, fie de pretenția mai celebră și mai durabilă a principilor Moscovei de a întruchipa un nou țarat, vehiculată istoriografic prin formula *celei de a treia Rome* (Guran 2007: 134–167).

Dar ce te face roman în afara Romei de pe Tibru? Intră în discuție succesiv patru criterii: cel geografic, când teritoriul revendicat coincide parțial cu cel al Imperiului roman; cel religios, făcând din creștinism esența romanității; cel de regim politic, făcând din monarhia de drept divin expresia supremă a statului; în cele din urmă cel lingvistic, făcând din latină sau greacă indiciul apartenenței la civilizație în opoziție cu barbaria limbilor vernaculare. Acest prestigiu inițial al limbilor imperiale a produs teoria medievală a limbilor sacre ale creștinismului. În estul Europei liberalismul lingvistic al misionarilor bizantini din secolele al IX-lea – al X-lea a dus la apariția celei de a treia limbi de circulație a Scripturilor, slavona. Dar mai cu seamă în antichitatea târzie plurilingvismul creștinismului fusese un vehicol de răspândire și o marcă a universalității, producând ceea ce Peter Brown a numit „micro-creștinătăți”, de limbă coptă, etiopiană, siriacă, armeană, georgiană, celto-irlandeză, anglo-saxonă. Limba georgiană, întrucât nu a existat ruptura dogmatică ca

[2] Vezi la Papacostea 1988 capitolele *Conștiința romanității la români în evul mediu* și *România, Țara Românească, Valahia: un nume de Țară*.

BDD-A31857 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:59:01 UTC)

în cazul limbii armene, a trecut din faza tardo-antică către cea medievală funcționând în același mod ca slavona pentru a transfera patrimoniul cultural al creștinismului bizantin în regatele caucaziene, dar nu a atins aceeași răspândire și influență ca slavona. Această scurtă evocare a situației lingvistice tardo-antice ne indică faptul că sacralizarea slavonei este un fenomen târziu. Blocajul utilizării limbilor vernaculare s-a petrecut abia când limbile slave moderne s-au îndepărtat suficient de rădăcina comună slavonă.

Limbile vernaculare s-au ridicat la rang de limbi politice în Occident în contextul competiției dintre două tipuri de monarhii, laică și bisericească. Roma era de-acum simbolul transformării Imperiului politic în universalism pontifical – așa o vede Hobbes în *Leviathan* (cap. 47) spre exemplu –, iar emanciparea politică a monarhiilor din vestul Europei s-a servit și de vernacularizarea lingvistică a statului, după cum indică edictul regelui Franței Francisc I despre obligativitatea exercitării justiției în limba franceză[3]. Confruntarea dintre limbile sacre sau limbile de prestigiu cultural și limbile vernaculare este un fenomen social propriu-zis occidental. Cauza limbilor vernaculare a fost îmbrățișată de noul grup social care a pătruns pe scena istoriei în vremea Renașterii, burghezia, și a dus la estomparea politică a ideii romane. Franța a naționalizat astfel ideea imperială proclamându-l pe regele Franței împărat în regatul său.

Cazul limbii române intersectează într-un fel foarte aparte cele două logici, deși este manifestarea unei noi realități etnice medievale, eventual potențată de o dinamică demografică și socială mai puternică spre finele evului mediu, adică este o limbă vernaculară, în același timp poate fi decelată și o revendicare a ideii imperiale romane prin instrumentul lingvistic (Papacostea 2001). Ipoteza că oficializarea limbii române ca limbă de stat nu este exclusiv rezultatul unui proces natural de maturizare lingvistică sau de pătrundere a tot mai multe elemente autohtone în elita politică a Țărilor române este susținută de trei aspecte istorice surprinzătoare: rapiditatea cu care este abandonată vechea limbă de cancelarie (deci oficială), identificarea unui grup de promotori ai limbii române și prezența alogenilor chiar în grupul promotor al noii limbi oficiale. Limba română irumpe deodată, năvalnic în cancelarie și istoriografie, domeniile propriu-zise ale statului, dar cuprinde foarte repede și Biserica, pornind de la textul evanghelic și predica pentru duminici și praznice împărătești (*Cazaniile*) și continuând spre cult, urmate abia într-o a doua etapă de literatura hagiografică și teologică. Ca termen de comparație, în Occident limbile vernaculare au o lungă istorie culturală înainte de a fi fost adoptate ca limbi oficiale. Privitor la al doilea aspect, grupul marilor traducători creatori de limbă și al comanditarilor se reduce la câteva nume, toți în relații de cooperare politică între ei: în Moldova Vasile Lupu, Eustratie Logofătul, mitropolitul Varlaam și Grigore Ureche, iar în a doua generație Nicolae Milescu Spătarul, mitropolitul Dosoftei, Miron Costin și Dimitrie Cantemir; în Muntenia, în prima generație Matei Basarab, Mihail Moxa, monahul Silvestru, mitropolitul Ștefan, iar în a doua generație, Șerban

[3] Ordonanță regală de la Villers-Cotterêts, după numele castelului reședință în care a fost emisă la 25 august 1539, înainte de a fi adoptată de parlamentul din Paris în 6 septembrie același an*: Ordonnance du Roy sur le fait de justice* (1539), articolul 111. În urma concordatului de la Bologna din 1516, Ordonanța regelui Francisc I supune autorității regale regimul justiției în întreg regatul prin intermediul curților suverane, încredințând însă Bisericii sarcina alcătuirii registrelor parohiale.

BDD-A31857 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:59:01 UTC)

Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu, mitropolitul Teodosie şi fraţii Greceanu. Mai trebuie menţionat că traducerile au circulat dintr-o ţară în alta şi au fost preluate pentru noi ediţii, mai ales traducerile moldovenilor în tipăriturile muntenilor. În ce priveşte al treilea aspect, dintre marii promotori ai limbii române în secolul al XVII-lea putem cita ca fiind cel puţin parţial alogeni sau oricum percepuţi ca alogeni pe Vasile Lupu (pe care Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldaviae* îl numeşte Albanezul), Nicolae Milescu Spătarul (Patriarhul Dositei al Ierusalimului îl prezintă în scrisoarea de recomandare către ţarul Alexei Mihailovici ca fiind născut în Moldova din tată grec originar din Peloponez), mitropolitul Dosoftei (Iorga 1904: 178–179)[4], Şerban Cantacuzino, Dimitrie Cantemir, Antim Ivireanul. Ce i-a determinat pe aceşti domni, boieri, monahi şi mitropoliţi să se implice atât de puternic în promovarea transferului cultural spre limba română? Două circumstanţe similare din secolele următoare ne ajută să presupunem o cauzalitate identică. Elenizarea Principatelor române în secolul al XVIII-lea şi franţuzirea clasei politice între 1848 şi Unire. Aceste limbi, greaca şi franceza, străine autohtonilor, au fost fiecare la vremea ei vectorul unei reorientări politice.

Alt indiciu pentru construirea ipotezei noastre privitoare la existenţa unei intenţii politice în promovarea limbii române este felul în care se distribuie tipăriturile de limbă română de-a lungul secolului al XVII-lea, şi anume printr-o concentrare surprinzătoare în deceniile cinci şi opt-nouă. Contextul politico-religios al deceniilor patru şi cinci din secolul al XVII-lea în Moldova, ar putea să ne dea cheia acestui fenomen. Domeniile în care se produce cu prioritate translaţia lingvistică sunt şi ele semnificative pentru ideea de construcţie statală: în primul rând, legislaţie civilă şi bisericească (*nomocanon*); literatura religioasă, traduceri din Scripturi, omiletică şi apologetică, textele din aceste două domenii văd şi lumina tiparului în acelaşi deceniu; în al doilea rând, istoriografie universală împletită cu istorie locală, în producţie manuscrisă, şi limba cancelariei pentru actele interne. Pentru a înţelege ritmul şi intensitatea activităţii de producţie de carte românească să ne reamintim cronologia acesteia. În serie de traduceri şi producţii în limba română, manuscrise sau tipărite, datele tipăriturilor sunt accentuate pentru a scoate în evidenţă cronologia lor particulară[5].

1620 – *Cronografia* lui Mihail Moxa (Moxalie), Ţara Românească, circulaţie manuscrisă.

[4] Iorga presupune că Dosoftei are origini greceşti, o lungă căutare erudită de la Iorga încoace, trecând prin Ştefan Ciobanu şi alţi autori mai recenţi, l-a făcut pe Dosoftei şi polonez şi rutean şi macedoromân şi în cele din urmă moldovean sau transilvănean. Fără a forţa evidenţele, N.A. Ursu evocă toate ipotezele şi dovezile ajungând la concluzia că avea conştiinţă românească. Ursu, Dascălu 2003: 17–30. Teza mea arată că o bună parte din creatorii conştiinţei româneşti, adică dintre cei care, cu mare patos, s-au identificat cu naţiunea română, nu sunt autohtoni, au probabil o altă limbă maternă şi cel puţin o limbă de circulaţie universală deprinsă din copilărie.

[5] Cronologie care urmează este extrasă după Bianu, Hodoş 1903, completată de alte referinţe bibliografice indicate punctual. Informaţiile din frontispiciile tipăriturilor sunt datorate reproducerilor fotografice din site-ul http://www.tipariturivechi.ro/

BDD-A31857 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:59:01 UTC)

1632–50 – traducerea *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, pe care istoriografia noastră o atribuie în mod tradițional lui Udrișteă Năsturel și patronajului politic al lui Matei Basarab, circulație manuscrisă.

1632 – *Pravila aleasă*, de Eustratie Logofăt, păstrată în două manuscrise (Gherman 2011: 69–76), a fost folosită în pregătirea pentru tipar a *Şapte taine a besearecii* din ciclul cărților românești ale lui Vasile Lupu (1644).

1642–47 – *Letopisețul Țării Moldovei* de Grigore Ureche, circulație manuscrisă importantă, cu interpolări, original pierdut.

1645–67 – traducerea românească a *Istoriilor* lui Herodot, fie de Eustratie logofătul între 1645 și 1649 (Herodot 1909), fie de Nicolae Milescu Spătarul între 1661–67, cu o eventuală diortosire de mitropolitul Dosoftei (Ursu 2003a: 134–222 și Ursu 2003b: 223–278; Ursu, Dascălu 2003), circulație manuscrisă.

1640 – *Pravila* de la Govora (traducere a lui Mihail Moxa și tipărită în 1640 prin râvna tipografilor balcanici Meletie Macedoneanul și Ștefan de Ohrida).

1642 – *Evanghelie învățătoare sau cazanie preste duminecile anului și la praznice gospodski și la alți sfinți mari*, tipărită la Govora, traducerea a monahului Silvestru (care este și autorul traducerii care a stat la baza *Noului Testament de la Bălgrad*, 1648), cu predoslovie semnată de Udrișteă Năsturel, care indică ca scop al traducerii contracararea celor care „*se depărtară cu învățături striine și cu proastă și scurtă mintea lor, răzluşindu-se* (n.n. „rătăcindu-se") *den credința adevărată, protivnică besearecii lui Dumnezeu, cu ereticii împreunându-se*". Textul românesc traduce *Evanghelia învățătoare* (Rohmaniv, 1619) a ucraineanului Kiril Trankvillion Stavroveț̦ki.

1644 – *Evanghelie învățătoare*, tipărită la Mănăstirea Dealu, formată pe jumătate de *Evanghelia învățătoare* de la Govora, și restul din *Cazania* lui Varlaam.

Cărțile românești de învățătură patronate de Vasile Lupu și tipărite la Iași, dintre care primele trei tipărituri îl au ca autor pe mitropolitul Moldovei Varlaam:

1643 – *Cazania* mitropolitului Varlaam

1644 – *Şapte taine a besearecii, tipărite cu învățătura și cu toată cheltuiala Măriei Sale Ioan Vasilie Voievod în tiparnița domnească târg Iași*, autor-tipograf Eustratie logofăt, cu predoslovie și îngrijire a mitropolitului Varlaam sau rodul unei colaborări dintre Varlaam și Eustratie (Mazilu 2012: 16–20).

1645 – *Răspunsuri la catehismul calvinesc*, autor mitropolitul Varlaam

1646 – *Pravilele împărătești*, traduse de Eustratie logofătul

1652 – *Îndreptarea legii* tipărită la Târgoviște sub patronajului domnului Matei Basarab, textul preluat din traducerile publicate în Moldova.

1650 – *Mystirio* sau *Sacrament sau Taine, Botezul și Sfântul Mir*, tipărită la Tîrgoviște „cu porunca, ouserdia, nevoința și toată cheltuiala cinstitului de Hristos părinte Ștefan, mitropolitul Ungrovlahiei, în zilele lui Io Matei Basarab".

1650 – *Pogribanie*, carte de cult de mici dimensiuni pentru slujbele înmormântării.

1652 – *Târnosire*, carte de cult de mici dimensiuni pentru sfințirea unei biserici, Târgoviște, sub patronajul lui Matei Basarab și binecuvântarea mitropolitului Ștefan.

BDD-A31857 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:59:01 UTC)

În această cronologie trebuie menționate aparte, pentru a evidenția contextul tipăriturii dat de locul și finanțatorul lor:

1648 – *Noul Testament de la Bălgrad*, cu binecuvântarea și contribuția mitropolitului ortodox Simion Ștefan, folosind traducerea inițială a monahului Silvestru, cu referință la Biblia de la Ostrog, dar folosind ediții greco-latine reformate, tipărită cu cheltuiala parțială a principelui Transilvaniei reformatul Gheorghe I Rakoczi, cel care urmărește și printr-un edict excluderea din cult la slavonei (Conțac 2017).

1651 – *Psaltirea de la Bălgrad*.

A doua etapă de promovare intensă a traducerilor și tipăriturilor în limba română privește întreaga Biblie și cărțile de cult:

1661–67, traducerea *Vechiului Testament* după *Septuaginta* de către Nicolae Milescu Spătarul în timpul ședерii la Stetin, utilizată la editarea *Bibliei de la București*.

1673 – *Psaltirea*, în versuri, traducător Dosoftei mitropolitul Moldovei, cu cheltuiala domnului Ștefan Petriceicu.

1679 – *Dumnedzăiasca liturghie*, Iași, traducător Dosoftei mitropolit al Moldovei,

1680 – *Liturghier*, București, mitropolit Teodosie Veștemeanu, domn Șerban Cantacuzino, diortositor Inochentie ieromonah și tipograf Chiriac.

1680 – *Psaltirea de-înțăles*, Iași, slavo-română, traducător și patron ecleziastic Dosoftei mitropolit al Moldovei, cu cheltuiala „mării sale Io Duca voevod”.

1681 – *Molitfelnic de-nțăles*, Iași, traducător și patron ecleziastic Dosoftei mitropolit al Moldovei, cu cheltuiala „mării sale Ioan Duca voevod”, tipografi Ioan, Neculai și Ursu.

1682 – *Evanghelie*, București, mitropolit Teodosie Veștemeanu, domn Șerban Cantacuzino.

1683 – *Apostol*, București, mitropolit Teodosie Veștemeanu, domn Șerban Cantacuzino.

1683, *Liturghier și rugăciuni*, Iași, traducător Dosoftei mitropolit al Moldovei, cu binecuvântarea patriarhului Partenie al Alexandriei.

1683 – *Parimiile preste an*, Iași, mitropolitul Dosoftei al Moldovei, în limbile greacă, latină, slavonă, română, poloneză, tipărită cu tiparnița trimisă de patriarhul Moscovei Ioachim, cu patronajul lui Gheorghe Duca, domn al Moldovei și al Ucrainei după cum se menționează în frontispiciu.

1683–86 – *Octoihul*, exemplar unic de la mânăstirea Putna, lipsește prima pagină, probabil imediat după *Parimii* cu aceeași tiparniță de la Moscova (Cojocaru 2011: 33–46).

1682–86 – *Vieața și petreacerea sfinților*, traducător mitropolitul Dosoftei al Moldovei, cu patronajul luiGheorghe Duca voevod, domn al Moldovei și al Ucrainei.

1688 – *Biblia* de la București, domn Șerban Cantacuzino, cu îngrijirea lui Constantin Brâncoveanu (în ultimul tiraj al cărții apare ca domn), mitropolit Teodosie Veștemeanu, traducere Nicolae Milescu Spătarul cu intervenții ale lui

BDD-A31857 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:59:01 UTC)

Dosoftei (Ursu 2003c: 354–450), diortositori fraţii Şerban şi Radu Greceanu, şi tipograf Mitrofan de Buzău.

Cele două perioade în care se concentrează tipăriturile făcute cu cheltuiala şi iniţiativa domniei corespund perioadelor de domnie ale lui Vasile Lupu şi Matei Basarab, pentru prima etapă, iar pentru a doua etapă, celor ale lui Şerban Cantacuzino şi Constantin Brâncoveanu în Ţara Românească, dar şi Gheorghe Duca în a treia domnie în Moldova, adică din cinci domnitori trei alogeni, iar Brâncoveanu cu ascendenţă parţial alogenă, dar în mijlocul căreia a crescut. Nu întâmplător, aceşti domni s-au ilustrat şi în alte domenii prin anvergura lor politică excepţională. Domniile efemere din deceniile şase şi şapte fie nu au găsit resursele, fie nu au avut motivaţia ideologică pentru a continua programul traducerilor început de Vasile Lupu şi Matei Basarab. În contextul instabilităţii domniilor în Moldova merită însă menţionat angajamentul personal al mitropolitului Dosoftei în continuarea programului de traduceri şi tipărituri. Exilul forţat din 1686 pune capăt operei mitropolitului Dosoftei.

Cel mai important element de context este confruntarea religioasă a răsăritului creştin cu fenomenul european al reformei şi contrareformei, care a produs pendularea prelaţilor patriarhiei ecumenice între cele două creştinisme occidentale, în funcţie de influenţa politică a acestora în Imperiul otoman. Consecinţa acestor presiuni ale creştinismului occidental este reînvierea uniatismului, conceput şi ca instrument de combatere a coliziunii dintre reformă şi creştinismul oriental (poate cea mai elocventă exemplificare a potenţialului acestei apropieri este producţia de carte românească în Ardeal în anii 1544–1582), dar şi corolar al extinderii teritoriale a Imperiului roman de naţiune germană sau a regatelor catolice înspre est. Reconstrucţia identităţii ortodoxe din regatul Poloniei după proclamarea unirii de la Brest (1596) în jurul câtorva mari aristocraţi ruteni, a negustorilor levantini din Lvov şi a principilor moldoveni din familia Movilă şi-a găsit figura tutelară în marele mitropolit al Kievului, Petru Movilă. Or, particularitatea acţiunii apologetice a lui Petru Movilă în faţa uniatismului, dar şi a reformei, consistă în promovarea limbii latine ca instrument intelectual în formularea identităţii ortodoxe. Iniţiativa învăţământului superior în limba latină de la Kiev este preluată şi la Iaşi în 1640. Sensul general al acţiunii lui Petru Movilă de regenerare ortodoxă este preluat de Vasile Lupu prin convocarea sinodului de la Iaşi (1642) şi prin promovarea *Mărturisirii de Credinţă* propusă spre aprobarea sinodului de către Petru Movilă. Tematica apologetică se integrează perfect acţiunii politice a lui Vasile Lupu de tutelare şi protecţie a patriarhiilor orientale.

Strânsa colaborare dintre Domnie şi Biserică în promovarea limbii române şi în cult se poate explica prin această identitate de obiective: limba română era percepută ca instrument de apărare a ortodoxiei. Mitroplitul Dosoftei completează opera lui Varlaam prin traducerea şi tipărirea principalelor cărţi de cult: liturghierul (*Dumnedzăiasca liturghie*, Iaşi, 1679), psaltirea (*Psaltire de-nţăles*, Iaşi, 1680), molitvelnicul (*Molitvenicul de-nţăles*, Iaşi, 1681) şi octoihul (*Octoihul*, Iaşi, 1683; neterminat). Ultima tipăritură importantă a lui Dosoftei *Viaţa şi petreacerea svinţilor* (Iaşi, 1682–1686, neterminată) deschidea deja o nouă etapă în construirea unui creştinism de limbă română, în sensul că sursele textelor lui sunt variate, şi

BDD-A31857 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:59:01 UTC)

grecești și de limbă slavonă, ceea ce face ca produsul final să fie mai complex decât o simplă traducere.

Ortodoxia se formulează ca identitate politico-religioasă în reacție la încercările de subordonare sau anexare a creștinismului oriental de către creștinismele occidentale. În mișcarea apologetică ortodoxă de la sfârșitul secolului al XVI-lea și din prima jumătate a secolului al XVII-lea triumfă latina ca instrument intelectual. Răspândirea latinei între intelectualii lumii ortodoxe, dintre care o bună parte începuseră să se educe în centre universitare occidentale, întărește însă fenomenul medieval al romanităților politice. Romanitatea vlahilor din diferite colțuri ale sud-estului european, prezentată de autori bizantini și umaniști ca o curiozitate, devenise sursa unei idei politice, care putea concura cu succes romanitatea ecleziastică elenofonă (*rhomaiosyne*) a patriarhiei ecumenice sau romanitatea politică a celei de a treia Rome moscovite[6]. Afirmația cronicarului Grigore Ureche „noi de la Rîm ne tragem” nu este o neutră observație științifică ci, prin asumare și identificare, marcat de emfaticul „noi”, un program politic. În a doua generație de cronicari în limba română programul crește în precizia formulărilor. Miron Costin, în *De neamul moldovenilor*, formulează unitatea unui „neam/seminții” dincolo de unități statale:

> Iar acesta Traian împărat au venit pe aici şi au încongiurat această parte de loc, cum s-au pomenit mai sus, şi el au descălecat neamul seminţiei, limba, care trăieşte până acum în Moldova şi în Ţara Muntenească şi norodul cât este în Ardeal cu acest nume: român (Costin 1872: 23).

De asemenea, Miron Costin insistă asupra etnonimului *român* și a glotonimului *românește*:

> Şi cât au trăit până la pustiirea satelor de pe aceste locuri deschise şi cât au trăit în munţi, în Maramoreş şi pe Olt, tot acest nume au ţinut şi îl ţin până astăzi. Şi încă muntenii mai bine îl ţin decât moldovenii, că ei şi acum zic şi scriu Ţara Românească, ca şi românii cei din Ardeal. [...] Măcar dar că şi la istorii, şi la graiul străinilor, şi în de sine, cu vreme, cu veacurile, cu priminele, am dobândit şi alt nume, iar acela care este vechi nume stă întemeiat şi înrădăcinat, rămâne Români, cum vedem. Că, măcar că ne răspundem acum Moldoveni, iar nu întrebăm: ştii moldoveneşte? ci ştii româneşte?, adică rămlenesce (Costin 1872: 26).

Precizarea surprinzătoare a cronicarului că limba pe care se întâmplă s-o vorbească românii vremii sale este *râmleneasca* nu poate fi doar o observație filologică sau preluată de la autori umaniști, ci voința unui om politic de a pune semn de egalitate între română și latină, dar mai ales de a o ridica pe cea dintâi la valoarea de afirmație politică a celei de a doua. Conținutul ideologic al originii

[6] Andrei Pippidi identifică în secolele XVI–XVII un fenomen istoric pe care îl numește „concurența în vederea restaurării Imperiului bizantin”, enumerând între entitățile competitoare statele catolice ale Apusului, dintre care iese în prim plan statul lui Carol Quintul, apoi statele protestante, iar în imediata noastră vecinătate Polonia și Rusia. Expansiune religioasă se întrepătrunde puternic cu cea politică. Astfel restaurarea Bizanțului de către un stat catolic presupune *reductio graecorum* (Pippidi 1983: 90–100), în ceea ce privește cadrele ideale, completat cu realitățiile și nuanțele ideologice ale acțiunii politice imediate (*ibidem*: 196–215), unde apar detaliate deosebirile dintre solidaritatea bazată pe slavonism la Matei Basarab, și ecumenismul elenofon al lui Vasile Lupu.

BDD-A31857 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:59:01 UTC)

romane a românilor este puternic exprimat şi de Dimitrie Cantemir în *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor*:

> Aceştia adecă aceiia sînt *româno-moldo-vlahi*, carii, după ce au început zmăul cu şepte capete, turcul, atâtea împărăţii şi crăii a Răsăritului şi a Apusului, a înghiţi... *numai ei singuri*, cu minunat a fierului şi a aurului meşteşug, cum vrăjmăşii, aşe lăcomii lor înainte ieşind, *vii a lui Ahileus şi a lui Ulysis, strămoşilor săi, icoane să fie s-au arătat* (Cantemir 1901: 19).

Pentru Cantemir există o firească continuitate istorică, care duce de la greci, „elinii troadieni", la romani şi ajunge, prin romanii aşezaţi de Traian în Dacia, la romano-moldo-vlahii din vremea sa (*ibidem*: 13)[7].

De la Vasile Lupu, pe care patriarhul ecumenic Ioanichie al II-lea (ocupă prima oară tronul patriarhal 1646–48) îl numeşte ca fiind „în locul şi după chipul împăraţilor de demult" (Iorga 1935: 177, Pippidi 1983: 205), la Constantin Brâncoveanu, istoria ţărilor române e marcată în deceniile pe care le analizăm de „firi împărăteşti"[8]: Vasile Lupu, Mihnea III, Gheorghe Duca, Şerban Cantacuzino, Dimitrie Cantemir, Constantin Brâncoveanu. Vasile Lupu este primul dintre domnitorii români care primeşte încoronarea şi mirungerea la Constantinopol, din mâna energicului patriarh Chiril Lukaris. Prin această inovaţie Vasile Lupu devine cap de serie în noua conştiinţă politică românească, care se deosebeşte de cea mai veche, slavofonă şi ocazional elenofonă, ilustrată de muşatinii Ştefan cel Mare, Petru Rareş şi Alexandru Lăpuşneanu şi colaboratorii acestora sau de Mihneştii din Ţara Românească.

Urmărind acelaşi scop al afirmării unui statut politic mai înalt, domnitorul contemporan al Ţării româneşti, Matei Basarab, alege strategia exaltării continuităţii, reactivând memoria lui Neagoe Basarab nu numai prin cognomenul pe care el însuşi îl poartă, ci şi prin traducerea românească a *Învăţăturilor* acestuia către fiul său Teodosie. Aşa cum la Vasile Lupu promovarea limbii române merge în pandant cu promovarea elenofoniei ca liant al ortodoxiei, la Matei Basarab observăm că slavona rămâne pentru o vreme un vehicul fundamental al domniei în paralel cu nou apăruta limbă domnească, româna. În timp ce în Moldova nu se mai tipăreşte nimic în limba slavonă în deceniile cinci-şase, în Ţara Românească volume ca *Psaltirea* din 1637, *Anthologhionul* din 1643, cu predoslovie de Udrişte Năsturel, *Triodul-Penticostar* în 1649 apar de sub teascul de la Târgovişte, cu scopul mărturisit că ele vor folosi şi slavofonilor din sudul Dunării. Tocmai fiindcă nu suntem în această vreme într-o logică naţională, centrată pe slujirea unei etnii, trebuie să înţelegem cum s-a înscris promovarea limbii române într-o logică compatibilă cu cea a susţinerii sau promovării celorlalte limbi ale ortodoxiei.

Simbolismul politic înscris în *Cărţile româneşti de învăţătură* patronate şi finanţate de Vasile Lupu merge însă mai departe. Tematica religioasă şi juridică a celor două publicaţii ilustrează colaborarea armonioasă a celor două instituţii, autoritatea bisericească şi puterea împărătească. Între legile sintetizate de juristul

[7] Vezi şi cuprinsul cărţii a II-a, „care arată coreniia niamului Romanilor, precum din Ellinii Troadeni să trage", Cantemir 1901: 85.

[8] Referinţă la caracterizarea pe care i-o face Miron Costin lui Vasile Lupu – „fire înaltă, împărătească".

BDD-A31857 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:59:01 UTC)

bizantin din secolul al XIV-lea, Matei Vlastaris, al cărui compendiu juridic, intitulat *Sintagma*, a fost folosit în Moldova încă din vremea lui Ștefan cel Mare în traducerea slavonă realizată la curtea lui Ștefan Dušan, se află definițiile funcțiilor imperială și patriarhală. Conform acestor articole de lege, împăratul se îngrijește de trupul supușilor săi, a căror viață o organizează prin lege, iar patriarhul de sufletul aceloraşi prin îndrumarea lor spirituală către viața veșnică. Unitatea și armonia (*simfonia*) sufletului și trupului, recte a puterii domnești cu cea bisericească sunt marca acelei monarhii ideale (*basileia*) care se identifică prin romanitate.

Vechiul Testament tradus din grecește, după *Septuaginta*, de Nicolae Milescu Spătarul, diortosit de cărturarii de la curtea lui Șerban Cantacuzino și tipărit împreună cu *Noul Testament* în *Biblia* din 1688, propune drept echivalent al cuvântului grecesc *basileus* (= monarh prin alegere divină, cum e David, în *Septuaginta*) cuvântul vechi românesc „împărat”. Acesta este derivat direct din latinescul *imperator*. Dar echivalarea *imperator* cu *basileus* se explică doar prin transformarea sensurilor inițiale ale acestor cuvinte din limbile lor în contextul politic al Imperiului roman târziu. Astfel „împăratul” românesc nu este doar un comandant suprem, temporar sau pe viață ca Cezar, ci a ajuns să însemne monarh, domn ales de Dumnezeu „din pântecul mamei sale”, numai grație faptului că evoluția tardo-antică și creștină a funcției imperiale romane (secolele IV-VII) a dat acest înțeles latinescului *imperator*. Astfel romanitatea monarhiei trimite spre suveranitate potențial universală.

Momentele „imperiale” ale domnilor români identificate de Nicolae Iorga se sting repede sub povara realităților politice și a eșecului militar, cum observă Andrei Pippidi (Pippidi 1983), dar ideea își face loc cu alte mijloace, ceremoniale și culturale, atunci când o personalitate istorică este mai sensibilă la dimensiunea ideologică a politicului. Din dosarul de expresii imperiale, lingvistice și simbolice (acvile bicefale, *regalia* care trimit spre Bizanț), la care a contribuit o amplă echipă internațională (Guran, Flusin 2001; Păun, Biliarsky, 2007; Delouis, Couderc et alii 2013), lipsește singura piesă pe care am putea-o considera original românească, oficializarea și promovarea limbii române ca indiciu al romanității monarhiilor din Moldova și Țara Românească. Faptul că Vasile Lupu și-a imaginat rezolvarea straniei dedublări a monarhiei românești prin cucerirea statului vecin și identic ideologic ține de mentalul voluntarist al unui monarh al epocii, dar încă dinainte de Mihai Viteazul ideea unui singur regat românesc intrase într-o fază de gestație istorică, care culminează evident cu fapta acestui mare voievod (Andreescu 1980). Imperiul otoman veghea însă îndeaproape ca așa ceva să nu se întâmple, chiar dacă tot mai desele mutări de domni dintr-o țara în alta contribuiau la unificarea ideologică a celor două.

Dacă romanitatea lingvistică a lui Vasile Lupu ar putea fi doar o speculație istoriografică, să ne amintim că romanitatea Moscovei, a treia Romă, bazată pe fidelitatea față de ortodoxie, a fost tot o construcție speculativă reieșită dintr-o formulă bizară a monahului Filotei din Pskov. Nici Imperiul Habsburgilor nu era mai roman decât simpla sa titulatură, mai ales că-și disputa permanent romanitatea cu Biserica romană. După cum am amintit deja, contextul afirmării funcției „imperiale” a limbii române are două fațete: una este cea a competiției între ideile romane ale răsăritului (greco-ecleziastică și rusă), alta este cea a competiției cu

BDD-A31857 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:59:01 UTC)

romanitatea imperială şi ecleziastică a Occidentului. Papalitatea şi Imperiul Habsburgilor văd în sud-estul Europei numai provincii otomane, eventual populate cu schismatici, în drumul lor. Miza creştinismului răsăritean este de a le opune corpuri politice, dotate cu funcţii politice cu potenţial de suveranitate, construite dintr-o serie de sugestii simbolico-retorice, dintre care şi componentă lingvistică. De altfel, contextul apariţiei formulei „*a treia Romă"* în spaţiul rusesc cu un secol mai devreme este identic, cel al unei competiţii cu Occidentul şi Imperiul său roman. De aceea romanitatea lingvistică, promovată de Vasile Lupu, se întăreşte şi se confirmă prin ortodoxia religioasă, care este cealaltă componentă ideologică majoră a domniei lui Vasile Lupu şi a tuturor celorlalte „firi împărăteşti" care au urmat pe tronurile ambelor ţări. Prin combinarea celor două idei politice, romanitate şi ortodoxie, se explică ritmul alert al transferului lingvistic în cult (chiar dacă bilingvismul cultic rămâne o practică curentă mai ales în mânăstiri).

Potenţialul politic al limbii române este intuit simultan şi în statul geamăn, Ţara Românească, unde se traduc din slavonă în limba română *Învăţăturile* celui mai „imperial" dintre domnii vechi ai Ţării, Neagoe Basarab. Gemelitatea aceasta politică a celor două ţări româneşti este o piedică în faţa unui imperiu mai real, dar funcţionează stimulant în lumea ideilor. Totuşi, nu întâmplător, cea mai tensionată perioadă din convieţuirea celor două ţări este aceasta începând cu domniile lui Matei Basarab şi Vasile Lupu şi până la instalarea domniilor fanariote, iar ambiţia unei conjugări politice a ceea ce era atât de asemănător ideologic s-a transformat două secole mai târziu în idealul naţional al unirii.

Brâncoveanu ridică instrumentul lingvistic la rang de rafinament politic făcând din Ţara Românească şi mai ales din curtea lui, locul în care se vorbesc toate limbile creştinătăţii ortodoxe şi din care se propagă adevărata cunoaştere, ortodoxia. Astfel din tipografiile brâncoveneşti apar cărţi în română, în greacă, în arabă (pentru creştinii de limbă arabă) şi în georgiană. Funcţia imperială a unei limbi se multiplică în funcţia imperială a stăpânirii multilingvismului, care va rămâne şi după Brâncoveanu marca ideii imperiale fanariote.

Şi după această perioadă cultivarea limbii române ca pe o podoabă de mare preţ nu a fost apanajul exclusiv al unui grup etnic. „Limba vechilor cazanii" a devenit un vehicul literar de excepţie graţie contribuţiei substanţiale a unor personalităţi istorice cu origini alogene: de la monahismul slavo-athonit al ucraineanului Paisie Velicicovschi aşezat în pământ românesc şi care a tradus masiv în limba română zestrea spirituală şi culturală a Bizanţului (prin întemeierea valoroasei şcoli de traducători de la mănăstirea Neamţ) trecând prin contribuţiile culturale ale englezului Xenopol (Brunswick după tată), ale beiului de Samos Ion Ghica, ale balcanicilor Caragiale şi Macedonski (şi lista e mai lungă), până la protagoniştii modernismului literar de expresie românească.

Limba română, subliniind precum cronicarul numele acestei limbi, *română,* este baza unităţii statale moderne, adunând în jurul unui scop politic comun, ardelenii, muntenii şi moldovenii, şi printre ei, dar cu un aport de coerenţă intelectuală şi voinţă politică excepţionale, exponenţii diferitelor grupuri romanice din Balcani. Latinitatea orientală, pandant al latinităţii occidentale, pe care o întruchipează Franţa sub forma imperiului napoleonian, necesită şi merită un vehicul politic echivalent, o *Romanie*, după titlul volumului lui Jean-Alexandre Vaillant din

BDD-A31857 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:59:01 UTC)

1844: *La Romanie. Histoire, langue, littérature, orthographie, statistique des peuples de la langue d'or, Ardialiens, Vallaques et Moldaves, résumés sous le nom de Romans*.

În cele din urmă competiția cu adevărat geopolitică s-a petrecut între două nume propuse pentru proiectul de a reuni mai multe teritorii locuite de români, „Dacia” și „Romania”, adică dintre exaltarea unei origini îndepărtate, vag identificate istoric, exprimând însă opoziția față de Imperiul roman, și asumarea descendenței dintr-un grup populațional de pe un teritoriu mai vast, întregul areal balcanic, a cărui identitate majoră este cea romană. Amândouă aveau vocația de a denumi națiunea rezultată din Unirea Principatelor. Triumful numelui *România* a însemnat în același timp alegerea geopolitică a apartenenței la ansamblul civilizațional moștenitor al Imperiului roman, denumit de atunci deja Europa.

Bibliografie

Andreescu 1980: Ștefan Andreescu. *Restitutio Daciae: Relaţiile politice dintre Ţara Românească, Moldova şi Transilvania în răstimpul 1526–1593*, București, Editura Albatros.

Armbruster 1993: Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, Editura Enciclopedică, 1993.

Bianu, Hodoș 1903: Ion Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, vol. I (1508–1716), București, Atelierele grafice Socec.

Cantemir 1901: Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a Romano-moldo-vlahilor, Pridoslovie*, în *Operele principelui Dimitrie Cantemir publicate de Academia Română*, vol. VIII, ed. Gr.G. Tocilescu, București, Institutul de arte grafice Carol Göbl.

Catalogul tipăriturilor vechi românești, http://www.tipariturivechi.ro/, realizat de Gabriel Mihăilescu, Policarp Chițulescu, Mihai Iacob.

Cazacu 1983: Matei Cazacu, *Aux sources de l'autocratie russe. Les influences roumaines et hongroises, XVe–XVIe siècles*, în „Cahiers du monde russe et soviétique”, 24/1, p. 7–41.

Cojocaru 2011: Alexie Cojocaru, „Regăsirea unei opere pierdute: Octoihul românesc al mitropolitului Dosoftei al Moldovei”, „Limba Română”, LX, nr. 1, București, p. 33–46.

Conțac 2017, Emanuel Conțac, *Noul Testament de la Bălgrad (1648) și Reforma. Studiu istorico-filologic*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

Costin 1872: M. Kogălniceanu, *Cronicile României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, a doua edițiune, Tom I, *Carte pentru descălecatul dintîi a Moldovei*, de Miron Costin, Bucuresci, Imprimeria națională C.N. Rădulescu.

Delouis, Couderc et alii 2013: Olivier Delouis, Anne Couderc et Petre Guran eds., *Héritages de Byzance en Europe du Sud-Est à l'époque moderne et contemporaine*, Athènes, École française d'Athènes, Mondes méditerranéens et balkaniques 4.

Djuvara 1991: Neagu Djuvara, „Sur un passage controversé de Kekaumenos”, „Revue Roumaine d'Histoire”, XXX, 1991, p. 23–66.

FHDR III 1975: *Fontes Historiae Daco-romanae III Scriptores byzantini saec. XI–XIV*, ed. Alexandru Elian, Nicolae-Șerban Tanașoca, București, Editura Academiei RSR.

Folz 1953: R. Folz, *L'idée d'Empire en Occident du Ve au XIVe siècle*, Aubier, Editions Montaigne, Paris, 1953.

Gherman 2011: Alin-Mihai Gherman, „Câteva observații despre Pravila aleasă a lui Eustratie logofătul”, „Limba română”, LX, nr. 1, 2011, p. 69–76.

Guran 2007: P. Guran, „Nouveau Constantin, nouveau Silvestre”, in *Les cultes des saints souverains et des saints guerriers et l'idéologie du pouvoir en Europe Centrale et Orientale*, Ivan Biliarsky, Radu Paun, eds., New Europe College, Bucharest, p. 134–167.

BDD-A31857 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:59:01 UTC)

Guran 2012: P. Guran, „La fonction impériale à travers la titulature et les images du pouvoir à Byzance et dans l'oikoumené byzantine", „Revue des études sud-est européennes", L, 1–4, p. 93–122.

Guran 2013: P. Guran, „Troisième Rome ou Nouvelle Jérusalem ? Une aporie de la Byzance après Byzance", in *Istoria. Utopie, amintire și proiect de viitor*, eds. Radu G. Păun, Ovidiu Cristea, Editura „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 219–239.

Guran, Flusin 2001: Petre Guran, Bernard Flusin (éds.), *L'empereur hagiographe. Culte des saints et monarchie byzantine et post-byzantine*, New Europe College, Bucharest.

Herodot 1909: *Herodot 1645, traducere românească publicată după manuscriptul găsit în mănăstirea Coșula de N. Iorga*, Vălenii de Munte, Tipografia Neamul românesc, 1909, a doua ediție facsimilă, cu postfață de A. Pippidi, București, 2003.

Iorga 1914a: N. Iorga, *Basile Lupu comme successeur des empereurs d'Orient dans la tutelle de l'Eglise orthodox*, *Bulletin de la Section Historique de l'Académie Romaine*, 2/1, p. 88–123.

Iorga 1914b: N. Iorga, *Le Mont Athos et les Pays roumains;* in *Bulletin de la Section Historique de l'Académie Romaine,* 2/1, p. 149–213.

Iorga 1914c: N. Iorga, *Fondations religieuses des princes roumains en Orient; Fondations des princes roumains en Epire, en Morée, à Constantinople, dans les îles et sur la côte d'Asie mineur*, în „Bulletin de la Section Historique de l'Académie Romaine", 2/2–4, p. 225–269.

Iorga 1935: N. Iorga, *Byzance après Byzance*, Bucarest, Edition de l'Institut d'Etudes Byzantines, 1935, reeditare anastatică, Le Nadir Balland, Paris; 1992.

Iorga 1904: N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, București, Atelierele grafice Socec.

Iorga 1966: N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, editura Minerva, București, 1904, ediție nouă îngrijită de M. Berza, Editura pentru literatură, București, 1966.

Iorga 1913: N. Iorga, *La survivance byzantine dans les pays roumains*, Paris, Librairie H. Champion.

Kaldellis 2019: Anthony Kaldellis, *Romanland: Ethnicity and Empire in Byzantium*, Cambridge Massachusetts.

Mazilu 2012: Iulia Mazilu (ed.), *Șeapte taine a besearecii, Iași, 1644*, ediție critică, notă asupra ediției și studiu istorico-filologic, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

Mureșan 2011: Dan I. Mureșan, „Zographou et la transmission de l'idée impériale bulgare en Moldavie", in „Bulgaria Medievalis", 2/2011, p. 705–755.

Năstase 1972: Dumitru Năstase, *Ideea imperială în Țările Române. Geneza și evoluția ei în raport cu vechea artă românească*, Athènes, Fondation Européenne Dragan.

Năstase 1981: Dumitru Năstase, „L'idée impériale dans les Pays Roumains et le 'Crypto-Empire chrétien'", in „Symmeikta", 4, p. 201–250.

Năsturel 1973: Petre Năsturel, „Considérations sur l'idée impériale chez les Roumains", *Byzantina*, V, p. 395–413.

Papacostea 1988: Șerban Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.

Papacostea 2001: Șerban Papacostea, *Limbă și identitate etnică în evul mediu românesc*, București, EAR, (Conferințele Academiei Române. Ciclul Limba română și relațiile ei cu istoria și cultura românilor).

Păun, Biliarsky 2007: Radu G. Păun, Ivan Biliarsky (éds.), *Les cultes des saints souverains et des saints guerriers et l'idéologie du pouvoir en Europe Centrale et Orientale*, Bucarest, New Europe College, Éditions CRIS.

Păun, Popescu-Mihuț 2008: Radu G. Păun, Emanuela Popescu-Mihuț, „Rhétorique et idéologie du pouvoir. Remarques sur les panégyriques en néogrec pour l'intronisation des princes phanariotes (Principautés Roumaines, première moitié du XVIIIe siècle)",

BDD-A31857 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:59:01 UTC)

in Radu G. Păun, Ivan Biliarsky (éds.), *The Biblical Models of Power and Law / Les modèles bibliques du pouvoir et du droit*, Francfort/Main, Peter Lang, p. 271–295.

Păun 2013: Radu G. Păun, „Byzance d'empereur et Byzance d'Église. Sur le couronnement des princes 'phanariotes' à Constantinople", in Olivier Delouis, Anne Couderc and Petre Guran (eds.), *Héritages de Byzance en Europe du Sud-Est à l'époque moderne et contemporaine*, Athens, École française d'Athènes, p. 141–160.

Pippidi 1983: A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI–XVIII*, București, Editura Academiei Române.

Tanașoca 2003: Nicolae-Șerban Tanașoca, *Bizanțul și românii*, București, Editura Fundației Pro.

Ursu 2003a: N.A. Ursu, „Traducerea cronografului numit „tip Danovici" poate fi o lucrare de tinereţe a lui Dosoftei", in *Contribuţii la istoria culturii româneşti în secolul al XVI-lea. Studii filologice*, Iaşi, Editura Cronica, p. 134–222.

Ursu 2003b: N.A. Ursu, „Traducerea Istoriilor lui Herodot atribuită lui Nicolae Spătarul (Milescu) a fost remaniată de traducătorul cronografului numit „tip Danovici", in *Contribuţii la istoria culturii româneşti în secolul al XVI-lea. Studii filologice*, Iaşi, Editura Cronica, p. 223–278.

Ursu 2003c: N.A. Ursu, *Noi informaţii privitoare la manuscrisul autograf şi la textul revizuit al Vechiului Testament tradus de Nicolae Milescu*, în „Limba română" XXXVII, 1988, nr. 5, p. 455–468 (I), nr. 6, p. 521–534 (II), XXXVIII, 1989, nr. 1, p. 31–46; (III), nr. 2, p. 107–121; (IV), nr. 5, p. 463–470 (V), reprodus în volumul autorului, *Contribuţii la istoria culturii româneşti în secolul al XVII-lea. Studii filologice*, Iaşi, Editura Cronica, 2003, p. 354–450.

Ursu, Dascălu 2003: N.A. Ursu, Nicolae Dascălu, *Mărturii documentare privitoare la viața și activitatea mitropolitului Dosoftei*, Iași, Editura Trinitas, 2003.

The "Imperial" Function of the Romanian Language

Associated with the historiographical debate around the "Romanian imperial idea", the introduction of Romanian simultaneously as state and Church language in the two Romanian Principalities plays the role of a political proclamation, which affirms for both Moldavia and Wallachia the vocation to incarnate a *res publica romana* or a Roman political idea. In the 17th century's context, marked by political and ecclesiastical entities competing for European supremacy and particularly for the domination of South-Eastern Europe in the confrontation with the Ottoman Empire, Basil Lupu of Moldavia and Matthew Basarab of Wallachia chose to express their aspiration to sovereignty over their territory, or even simultaneously over the two Principalities, by creating a new official language: "Romanian, which means Latin" (by the words of the Miron Costin). To this purpose they started in the 4th and 5th decades of the 17th c. a thorough program of translations and printings of legal and religious literature. The effort to create a new cultural language was renewed in the 8th and 9th decades of the same century by Șerban Cantacuzino, Constantine Brâncoveanu and Gheorghe Duca. The conjunction of legal and religious literature corresponds to the definition of a diarchy of princely and ecclesiastical power prescribed by the Byzantine *Nomocanon* (*Syntagma* of Matthew Blastares). The prince governs the body of society by law; the high priest is in charge of its soul. Thus, both state and Church were deeply engaged in this project and when the successors of Basil Lupu abandoned for a short period the project, the metropolitan Dosoftei carried it on. The entire effort of linguistic promotion was started by a small number of connected individuals, of which half were not native Romanians. Ultimately, Romanian became a state-building factor, which allowed the formation of the largest Nation-state in South-Eastern Europe.

BDD-A31857 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:59:01 UTC)